УДК 94 (477) “1907”

Давидова Н.В., Національний університет “Києво-Могилянська академія”

Давидова Наталя Вікторівна (1979 р.н.). У 2001 р. закінчила Миколаївський державний педагогічний університет, факультет української філології. Аспірантка Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Тема кандидатської дисертації: *“Боротьба наукової інтелігенції України за впровадження української мови в навчальні установи та державні заклади України в кінці XIX – на початку XX ст. (до 1920 р.)”.*

Спроба українізації Харківського університету в 1907 р.

Автор аналізує спробу введення української мови та українських предметів в програму викладання в Харківському університеті в 1906 р. Відзначається роль науковців в українізації університету.

The article analyses the attempt of introduction of the Ukrainian language and Ukrainian academic subjects to the educational program of the Kharkiv University in the 1906th. The role of the scientists in the

Однією з найважливіших умов національного відродження є впровадження української мови в науку та освіту. В умовах цілковитої заборони україномовної освіти в кінці XIX ст. одним з пріоритетних завдань постала українізація університетів. Проблема впровадження української мови в систему вищих наукових закладів є важливою для дослідження культурно-націо-нального руху в Україні та для визначення ролі наукової інтелігенції в цьому процесі на початку XX ст.

Актуальність та значення теми виходить з недостатньої розробки її в науковій літературі, тому ми ставимо наступні завдання: проаналізувати причини активізації національної свідомості в Харкові в 1905-1907 рр.; виявити особливості спроби українізації Харківського університету; відмітити роль науковців у в цьому процесі в кінці XIX - на початку XX ст.

Дослідженню історії української мови присвячена монографія Ю.Шевельова [1], але він не торкається питання заснування українських кафедр. Окремі згадки про спроби впровадження української мови у Харківському університеті на початку XX ст. зустрічаються в колективній монографії “Харківський університет – рідному місту” [2], дисертації Г.О.Косінової [3], статті С.О.Наумова і С.І.Посохова [4]. Умови та ситуація, які склалися в університеті на початку XX ст. розглядаються в праці Д.І.Багалія “Автобіографія. 50 літ на стороні української культури” [5].

Революція 1905 р. змусила уряд переглянути позицію щодо української мови як мови викладання в навчальних закладах, а маніфест від 17 жовтня 1905 р. фактично приніс свободу національним мовам, бо проголошував разом з іншими свободами, також і свободу друку. Шлях для українських видань відкривали також “Тим-часові правила щодо друку” від 24 листопада 1905 р. про скасування попередньої цензури для періодичних видань та від 20 квітня 1906 р. – для неперіодичних видань, хоч для того, щоб налагодити випуск періодичного органу, видавець мусив наперед подати заяву до губернатора та одержати посвідку на право його видання. Ці фактори суттєво вплинули на суспільну національну свідомість Харкова, що виявилося в численних вимогах українізації Харківського університету. У роки революції університет відіграв позитивну роль у відстоюванні права українського народу користуватися рідною мовою у сфері освіти та культури. Найбільше зусиль до цього доклали Д.І.Багалій, А.Г.Зайкевич і, особливо, М.Ф.Сумцов [6]. Крім того, велике значення мала наявність лояльних до українського питання науковців та участь університету в

написанні записки "Про скасування обмежень малоросійського друкованого слова". Для підготовки її була створена комісія у складі М.Ф.Сумцова (голова), Д.І.,Багалія, Т.І.Буткевича, О.К.Бі-лоусова, А.Г.Зайкевича, М.О.Максимейка, Д.М.Овсянико-Куликовського, О.А.Раєвського, С.В.Соловйова, М.Г.Халанського, М.П.Чу-бинського. Створений нею документ був покладений в основу рішення Ради університету, схваленого одноголосно 5 квітня 1905 р. У ньому стверджувалось, що Рада вважає шкідливими закони щодо обмежень, які з 1863 р. застосовуються щодо української мови та культури.

У 1905 р. комісія ради професорів склала "Записку щодо питання про цензуру книг на малоросійській мові". Рада ухвалила її одноголосно. Головою комісії був М.Сумцов, проф. Д.Багалій та проф. А.Н.Зайкевич брали активну участь у підготовці матеріалів та складанні її. "Ця записка мало відома, рівняючи до аналогічної записки Петербурзької Академії Наук, але вона свідчить про те, що нам, українцям-професорам, пощастило тоді прищепити прихильні думки до української ідеї, до мови і літератури – більшості професорської ради, а серед неї ж чимало було професорів не-українців. Хоч між нами не було вже О.О.Потебні, але постать його, так би мовити, витала між нами в образі його учнів – українця М.Сумцова й великоруса походженням, але знавця історії української мови професора Халанського, Овсянико-Куликовського та й мене… Ця записка, як і аналогічні, свідчить, що ми стояли на визвольному шляху щодо українського слова, продовжуючи тут давню традицію Харківського університету та його діячів українського відродження" [7]. Ю.Шевельов так оцінює зміст цієї записки: "Щодо змісту, то написана Сумцовим харківська резолюція виходила в основному з інтересів українського народу" [8].

Таким чином, наведені записки прогресивних вчених Харківського університету переконливо свідчили про їх відверто негативне ставлення до національної політики царського уряду в Україні. Зміст цих документів зводився до одностайної вимоги скасування указів царської адміністрації 1863 та 1876 рр., запровадження української мови.

Цілком зрозуміло, що самодержавний уряд Росії не дав офіційний дозвіл на публікацію розглянутих документів, проте їх основні положення стали набутком широких кіл громадськості.

М.Ф.Сумцов у червні 1906 р. подав до історико-філологічного факультету доповідну записку "Історія і етнографія. Малоросія як предмет викладання в Харківському університеті". З неї довідуємось, що в Харківський університет поступило кілька прохань про введення в курс університетського викладання української мови та українських предметів: одне з цих прохань – чернігівське – української мовою, друге – полтавське – російською і третє – харківське є повторенням полтавського [9].

М.Сумцов – професор Харківського університету, активний діяч українського руху схвально сприймає ідею викладання українською мовою, але на заклики термінової українізації він вказує в записці на труднощі, пов'язані з цим. Однією з перешкод була відсутність потрібних кадрів або неможливість залучити такі кадри: "Університети будуть зобов'язані при здійсненні прохань знайти достатньо знаючих викладачів, які за своїм освітнім цензом або науковим ступенем повинні задовольняти загальні університетські вимоги та, крім цього, повинні ще мати добре знання малоруської мови через виражене прохачами бажання, щоб викладання малоросійських предметів відбувалось малоросійською мовою. На останню обставину можна дивитись як на дуже важливу в інтересах краю і прохачів і як на найскладнішу щодо можливості виконання" [10].

Важливою проблемою була також наявність студентів інших національностей, для яких мовою навчання була російська. "Харківський університет обслуговує такий район, в якому більшість населення складається з великорусів і до складу якого входять народи Кавказу, тому російська мова як загальна державна мова є для Харківського університету необхідною. Полтавці та чернігівці входять до складу Київського учбового округу. Харківське студентство складається з малоросів Харківської губернії і небагатьох прилеглих до неї повітів Курської та Воронезької губерній і в більшості з великоросів губерній Тамбовської, Пензенської, Курської, Воронезької, землі війська Донського; для останніх малоросійські предмети можуть бути чужими, а малоросійська мова незрозумілою" [11]. Але Сумцов визнає, що українські предмети можуть існувати як необов'язкові курси.

Значні труднощі викликала відсутність наукової та методичної бази, необхідної для викладання українських предметів: "Повертаючись до українських петицій, треба перш за все відмітити ту важливу обставину, що всі перелічені в них науки, становлять дуже великі труднощі для університетського викладання взагалі, у зв'язку з малою їх розробленістю і непридатністю до університетського викладання. Для введення науки в університетські курси ще мало одних

відомостей, як би вони не були науково багаті. Потрібні ще методи, прийоми, планомірні програми, розподіл матеріалу в найбільш плідному і доцільному співвідношенні з іншими науками" [12].

М.Ф.Сумцов відмітив незначний інтерес до українських предметів. "Кількість слухачів-студентів з малоросійських предметів завжди була невеликою як у мене, так і в інших викладачів нового часу, моїх товаришів…" [13]. Професор Сумцов доходить висновків про необхідність відкриття в Харківському університеті факультативних курсів з української мови, історії, етнографії і історії права; сприяти розвиткові науки в регіонах; допускати до викладання українських предметів лише компетентних фахівців. Вибір мови викладання надати лекторові. Заохочувати матеріально викладачів, які будуть читати українською [13].

Записка викликала неоднозначну реакцію свідомого суспільства Харкова. В пресі почали з'являтись заяви з вимогами українізації Харківського університету та полемічні статті. В дискусії брала активну участь відома громадська діячка Х.Алчевська: "В "Раді" пані Алчевська дорікає харківському університету за байдуже ставлення до питання про кафедри української історії, мови та етнографії" [14].

Про важливість українізації Харківського університету писала також письменниця О.Пчілка, а постанові Харківського університету присвячено статтю в "Рідному краї", автор якої різко критикує висловлювання Сумцова щодо терміну заснування українських кафедр: "Не можемо, однак, не відмітити, що зауваження автора (Сумцова. – Н.Д.) про невизначеність терміну, на який питання залишено відкритим, заслуговує повної уваги. Ця невизначеність, при деякій частині, певно в даному випадку зрозумілій, дохапляє гадати, що справу відкладено ad calendas graecas" [15].

У пресі зустрічаються листи на підтримку заснування українських кафедр: "Всім відомо, що Харків – це осередок Слобідської України, де "народом" є українці, бо їх тут більше 80%...Коли університет народний, то тим самим мова в ньому повинна бути теж народна, тобто українська…" [16].

На підтримку вимог прогресивної інтелігенції про запровадження в Харківському університеті кафедр історії України, української мов и і літератури активно виступив Д.І.Багалій, який був ректором університету в 1906-1910 рр. Принципове значення мало позитивне рішення ради щодо викладання в університеті предметів українознавства. 12 квітня 1907 р. Рада університету одноголосно підтримала пропозицію історико-філологічного факультету порушити клопотання про заснування двох нових кафедр або штатних професур з української історії та мови. З початком навчального року М.Ф.Сумцов почав викладати в університеті українською мовою. Перша лекція відбулася 28 вересня 1907 р. та викликала захоплення серед інтелігенції Росії та України, що виявилось в численних листах з привітаннями, зокрема від студентів Московського комерційного інституту: "Великошановний, пане професоре! Ми, українські земляцтва, в кількості 56 чоловік, студенток і студентів Московського комерційного інституту – щиро вітаємо перші кроки харківського українського студентства під Вашим приводом щодо викладання лекцій з історії української народної словесності українською мовою" [17].

Література

1. Shevelov J. The Ukrainian language in the First Half of the 20th century (1900-1941). State and status. – Cambridge, Massachussets, 1989. – 242 p., (укр. мовою – Мюнхен, 1987. – 295 с.)
2. Кравченко В. В., Посохов С. І., Наумов С. О., Куделко С. М., Зайцев Б. П. Харківський університет – рідному місту. – Х. : НМЦ "СД", 2004. – 200 с.
3. Косінова Г. О. Харківський університет наприкінці XIX – на початку XX ст.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна – Х., 2003. – 288 арк.
4. Наумов С.О., Посохов С.І. Харківський університет у суспільно-політичному русі // Український історичний журнал. – № 1. – 2005 – С.56-70.
5. Багалій Д.І. Автобіографія. 50 літ на стороні української культури. – Х.: Прапор, 2002. – 192 с.
6. Наумов С.О., Посохов С.І. Вказ. праця. – С. 64.
7. Багалій Д.І. Автобіографія. – С.84-85.
8. Shevelov J. Вказ. праця. – С.45.
9. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО)., Ф.969, оп.1, спр.3, арк. 270.
10. Там само.
11. Там само, арк. 271.
12. Там само, арк. 270.
13. Там само, арк.273.
14. Там само, арк.268.
15. Там само, стор.274.
16. Там само, стор.273.
17. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДІАК). Ф.2052, оп.1, спр.27, арк.1.
18. Там само, спр.29, арк.1.
19. Там само, спр.28, арк.1.